

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ-ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ (ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ) ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱԶԱԿՈՂՄԵԱՆՆԵՐԸ

Կուսակցական դիսցիպլինայի հարցերը սովորաբար գրի են առնում որոշ թեզերում: Այդպէս է, մեծաւ մասամբ, որոշուած ուսական քաղաքական կուսակցութիւնների քաղաքական-կուլտուր Credo-ն ևս,—կուսակցութիւնների, որոց թիւն այսօր անցել է երկու-երեք տասնեակից:

Որ կուսակցութիւնների այդ՝ ըստ քանակի շատութեան փաստը բնորոշում է Ռուսիայի ժողովրդի կուլտուրականութեան պակասը, սրա անընդունակութիւնը՝ հանրութեան պահանջների սուրբ սեղանին զոհաբերել իր անհատական մասնակի, երբեմն մանր, պահանջներ,—այդ առթիւ խօսել-շեշտել են շատ-շատերը, և այն՝ քանիցս անգամներ:

Այն ամեն կուսակցութիւնները, որոնք կանգնած են սահմանադրական-ժողովրդական կուսակցութիւնից (Конституционно-Демократическая партия), որը վերջերս կոչում է միաժամանակ՝ ժողովրդի ազատութեան կուսակցութիւն—Партия народной свободы ևս *) դէպ աջ, լոյս աշխարհ են եկել նրանից յետոյ, ասել է,—Աջակողմեանները՝ իրենց ծրագրները գրելիս՝ ունէին իրենց ձեռքում Սահմանադրական-ժողովրդական-կուսակցութեան արդէն պատրաստի ծրագիրը:

Այդ հանգամանքը, հարկաւ, քիչ չի հեշտացրել Աջակողմեան կուսակցութիւնների խնդիրը՝ պարզել և որոշակի թեզերում—ֆորմուլաներում գրի առնել իրենց քաղաքական-կուլտուր Credo-ն:

Մինչդեռ Սահմանադրական-ժողովրդական կուսակցութիւնից դէպ աջ թեքուած մի շարք կուսակցութիւնները՝ իւ-

*) Ի դէպ, այդ կուսակցութիւնը՝ համաձայն իր անուան սկզբնատառերի կոչում է «Է.-Դ.» (Կ.-Դ.), իսկ կուսակցութեան կողմնակիցները Кадеты (Կադետներ):

բացնելով իրենց «սահմանադրական-արքայական» (Конституционно-монархическій) ցուցանակը՝ միաժամանակ իւրացրել են իրենց իր տեսակի լուսկեցութեան եւ անորոշականութեան տակտիկան՝ ծրագրային մի շարք՝ սկզբունքի նշանակութիւնն ունեցող հարցերի նկատմամբ, սրան կից՝ առանց քաշուելու՝ մեղադրական մի շարք՝ երբեմն ըստ արտաքինի իսկ, այլանդակ շեշտեր ուղղելով Սահմանադրական-ժողովրդական կուսակցութեան հասցէին:

Մի կողմ թողնելով աջակողմեանների այս բոլոր ակնարկածս շեշտերը՝ անցնենք նրանց ծրագրների տակտիկային:

Համառուսական վաճառա-արդիւնաբերական Միութիւնը (Всероссийскій Торгово-Промышленный Союзъ) և Հոկտեմբերի 17-ի Միութիւնը (Союзъ 17-го Октября) լռում են սահմանադրական-ժողովրդական կուսակցութեան ծրագրի այնպիսի ծանրակշիռ հարցերի մասին. որպիսիք են, զօրօր., ժողովրդական ներկայացուցչական մասնակցութիւնը պետական ելեմտից ցուցակի որոշումն, «Բարձրագոյն և ստորին ազմիրստրացիայի գործողութիւնների օրինականութեան և նպատակայարմարութեան վերաբերեալ կոնտրոլը (հաշուեքննութիւնը) (Սահմ. ժող. կուս. ծրագրի § 15) և նոյն ժողովրդական ներկայացուցչական «օրէնսդրական ինիցիատիւի (նախաձեռնութեան) իրաւունքը» (§ 18):

Ապա, Համառուսական վաճառա-արդիւնաբերական Միութիւնը և իրաւական կարգի կուսակցութիւնը (Партия Правового порядка) իսկապար լռութեան են մասնուում ընտրողական իրաւունքների հարցը (§ 14): Իսկ Հոկտեմբերի 17-ի Միութիւնը, չի հասկացում թէ ինչու վերակոչում է «всеобщее» (ընդհանուր) ընտրողական իրաւունքը—«общее» ընտրողական իրաւունքի, միաժամանակ, կատարեալ լռութիւն պահանջելով՝ «ուղղակի և գաղտնի ձայնատուութեան» հարցի նկատմամբ:

Ապա, Համառուս. վաճառա-արդիւնաբերական Միութիւնը և իրաւական կարգի Միութիւնն իրենց ծրագրներում ամենևին լռում են զեմստվային և քաղաքների ինքնավարութեան մասին (§§ 20—23), իսկ սրանցից առաջինը՝ Համ. վաճառա-Միութիւնը լռում է ծայրերկրների հարցում (§§ 24—55) ևս Այդ երկու կուսակցութիւնները միասին լռում են դատարանին վերաբերեալ հարցում (§§ 27—29):

Ապա, Ժողովրդական օգտի (Народнаго Блага), Սահմանադրականների ժողովրդական Միութեան (Демократическій Союзъ Конституціоналистовъ) և Զախաւոր յառաջադիմական-

ների (Умѣренно Прогрессивная) կուսակցութիւնները լռում են եկեղեցուն-դաւանութիւններին վերաբերեալ հարցում (§ 2): Նոյն այդ հարցին վերաբերեալ լռում է Համառուսական վաճառարդիւնաբերական Միութիւնը ևս՝ ծածկուելով անց. ու. Հոկտեմբերի 17-ի մանիֆեստով:

Ապա: Համ. վաճ. արդ. Միութիւնը լռում է ժողովրդական լուսաւորութեան հարցում (VІІІ՝ §§ 50—57): Նոյն Համ. վաճ. Արդ. Միութիւնը և Հոկտեմբերի 17-ի Միութիւնը լռում են մասնաւոր հողային սեպհականութեան ատիպողական (որեւ է իմաստով) բարձման հարցի մասին:

Եւ դեռ չեմ ասում կանանց հաւասար իրաւանց հարցը (§ 14), որի վերաբերեալ լռում են բոլոր աջակողմեան կուսակցութիւնները, իսկ Հոկտեմբերի 17-ի Միութիւնը նոյն իսկ բացարձակապէս բացասում է իր՝ վերջերս լոյս ընծայած և այնքան այլանդակ վերագիր կրող մի բրոշիւով, որը ուղղած է յատկապէս Սահմ.-ժողովրդական կուսակցութեան հասցէին, եւ այլն...

Հարց.— Սահմանադրական-ժողովրդական կուսակցութիւնից դէպ աջ թեքուած կուսակցութիւնների քանակի շատութեան կից՝ լինչ ասել սրանց լռութիւնն այդքան մի շարք կարգինալ հարցերի նկատմամբ:

Чужая душа потемки — ուրիշի հոգին մթին է՝ ասում է առածը: Այն՝ Սակայն, երբ այդ մթութեան վրայ, նոյն իսկ այս՝ հրապարակին իշխող կրկնակի թեւաւորուած բռնակալութեան յիրաւի ծանր, սարսափելից օրերում, ծածանւում է Հոկտեմբերի 17-ի Միութեան դրոշակը, մի դրոշակ, որը կոչ է անում «ամենքին միանալ՝ լսին թափով գործելու յօգուտ ուժեղ եւ հեղինակաւոր իշխանութեան» (Власть), երբ նոյն այդ ուժեղ պետական իշխանութեան համար աշխատող իրաւական կարգի կուսակցութիւնը դրում է իր դրօշակի վրայ՝ «Պետական Դուման կոչուած է՝ թե և թիկունք հանդիսանալու պետական իշխանութեան հեղինակութեան ամրապնդելուն. ինքը Պետական Դուման ոչ այլ ինչ է քան նոր հրապարակ ելած բարձրագոյն մարմին Նոյն այդ իշխանութեան, և նա պարտաւոր է նպաստել, որպէս զի ապահովուի անպայման յարգանք դէպ այդ իշխանութիւնը, անառարկելի հնազանդութիւն վերջինս, — երբ, վերջապէս, սահմանադրական-ժողովրդական կուսակցութեան դէմ են ելնում, և այն՝ միացած ոյժերով, Համ. վաճ. Արդիւնաբերական Միութիւնը և իրաւական կարգի կուսակցութիւնը՝ ինտիմ բլոկ, մտերմական դաշն կոչելով Հոկտեմբերի

17-ի Միութեան կուսակցութեան հետ,—մի կուսակցութիւն, որն իր շրջանն է ընդունել Սովետական նահանգում գործող Ազատութեան և կարգի կուսակցութիւնը (Партия свободы и порядка), վերջինս գեվիզով՝ բարձրագոյն իշխանութիւնը պիտ իւրացուի միայնեւթ կայսերը,—կրկնում եմ, ահա շնորհիւ այսպիսի պարագաների՝ մեզանում սնում-աճում է ուրիշի հոգու մթութեան խորքում կարգալու ընդունակութիւնը և մենք սկսում ենք նշմարել-զատել այդ մթութեան խորքում ոչ այնքան խտապահանջ բարոյականութեան հողի վրայ սնուած մեծացած կուշտ ու խուլ ինքնագոհութեան հակասահմանադրական մօտիւնները և տրամադրութիւնները...

Հապա ծրագրային անորոշականութիւնները...

Այստեղ ես մանրամասն կանգ չեմ առնելու այն ամեն առաձգական, բազմիմաստ խօսքերի, դարձուածքների վրայ, որոնք այնքան առատութեամբ գրի են առնուած մի շարք Աջակողմեանների ծրագրներում՝ հանդիսանալով երբեմն այնքան դժուարեմբռնելի մի-մի հանելուկներ, մի-մի բառեղծուածներ...

Ի՞նչ արժէն, զորօր., բազմաբովանդակութեան, բազմիմաստութեան այնպիսի մարգարիտներ, ինչպէս Համ. Վաճ. Արդիւնաբերական Միութեան ծրագրում գրի առած «ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДРУЖЕСТВО — տնտեսական գործակցութիւն»-ը, որը, ըստ նոյն ծրագրի, պիտի հաստատուի «վաճառա-արդիւնաբերական դասակարգերի և սրանց ծառայողների միջև՝ դէպ երկու կողմի ևս անձնական և ստացուածքային ինտերեսը տաժած յարգանքի հողի վրայ... ընդդէմ անխիղճ վաճառքի ամեն տեսակների մղելիք պատերազմի համար» (§ 7)...

Հարց.—Ի՞նչ իմաստով է իրագործուելու այդ՝ ցայսօրուայ հռչակեալ «հայր և որդիներ»-ի «գործակցութիւն»-ը...

Ի՞նչ արժէն, զորօր., Հոկտեմբերի 17-ի Միութեան ծրագրի հետեւեալ մարգարիտները — «ինքնավարութեան սկզբունքի աւարածելը, ըստ կարելոյն, իմպերիայի ամեն տեղերի վրայ՝ անհատների որքան կարելի է լայն շրջան հրաւիրելով մասնակցելու ինքնավարութեանը» (§ 4՝ Ե)...

կամ՝ նոյն ծրագրի մի ուրիշ շեշտը՝ «մասնաւոր հողային սեպհականութեան մի մասի թոյլատրելի (?) գրաւումն պետական տեսակէտից (?) նշանակութիւն ունեցող դէպքերում» (§ 4՝ Զ)...

Հարց.—Ի՞նչ դէպքերի մասին է այստեղ խօսքը, ի՞նչ չափով և իմաստով է լինելու գրաւումն, ի՞նչ ասել է՝ «թոյլատրելի» գրաւումն...

Եւ այն...

Ոստել այդպէս Բնորոշ, և այն՝ արդէ հանգամանքներում

կարելի է շնորհիւ մի շարք պատճառ-առիթւերի, որոց թւում թող ներուրի ինձ ընդգծել մի ենթադրելի տակտիկ միտում— Զլինի՛ր թէ որոշականութիւնը խրանեցնի ընտրողին կուսակցութեան անդամ գրուելուց...

Սահմանադրական-ժողովրդական կուսակցութիւնից դէպ աջ թեքուած կուսակցութիւնները, ընդհանուր առմամբ, շատ անգամ վերցնում են առաջնի ծրագրի մի շարք կէտերը և... անգունացնում այդ կէտերը՝ տալով սրանց առաձգական արտաքին։ Հարկաւ, աջակողմեաններին պէտք էր սահմ.-ժողովրդական կուսակցութեան ծրագրի սկզբունքների միայն արտաքին փայլը, և ոչ՝ սրանց ներքին պարզ եւ որոշակի իմաստը։ Սրան կից, ինչպէս մենք արդէն գիտենք, նոյն Աջակողմեանները լուր ևս նոյն Սահմ.-ժողովրդական կուսակցութեան ծրագրի մի շարք կարգինալ կէտերի մասին, և այն՝ լուր ևս ինչ-ինչ խորհրդաւոր խորիմաստութեամբ...

Այո, այդպիսի գեմոնատրատիւ (ցուցարարական) ձևով լուր ևս, այդպիսի պարզութեամբ տքնում են ծածկել իրենց «բաղցր խօսքեր»-ի իսկական աստառը նրանք, որոնք, ըստ իրենց ասութեան, գնում սահմանադրական—աբքայական դրօշակի տակու գոչում են «սրբազան պարտականութեան» մասին այսօր՝ «հայրենիքի այս դժուարին բոլէին, այս փառաւոր, սակայն մեծ երկիւղով լի բոլէին» (Հոկտ. 17-ի Միութեան ծրագրից)...

Այստեղ գրիչս լակամայիցս գրի է առնում վիրաւորական խօսք՝ Ամօթ է...

Սակայն տեղի տալով գրչիս զայրութիւն՝ ես կկամենայի գէթ երկու խօսքով պաշտպան ևս հինել նրան։

Պաշտպանութեան համար «կարեւորը գտնում եմ «Рыскіе Вѣдомости» լրագրի ս. տ. № 67-ում գրի առածում, որը վերաբերում է Հոկտեմբերի 17-ի Միութեան մարտի 8-ի ժողովին։ Ահա այն.

«Զեկուցանողը՝ Վ. Վ. Բեյեակ նկարագրեց զանազան կուսակցութիւնների ծրագրերը՝ գլխաւորապէս կանգ առնելով Հոկտեմբերի 17-ի Միութեան և ծախակողմեան սահմանադրական կուսակցութիւնների ծրագրերի տարբերութեան վրայ։ Ըստ զեկուցանողի՝ ձախակողմեան սահմանադրականների ծրագրերը, իրօք, շատ քչով են տարբերւում Հոկտեմբերի 17-ի Միութեան ծրագրից, և այն՝ ի վնաս նրանց պարզութեան և իրականացման։ Նամանաւանդ խստիւ քննադատուեց սահմանադրական-ժողովրդական կուսակցութեան ծրագիրը։ Վախեցնե-

լով սոցիալ յդափոխութեան պատրուակով՝ զեկուցանողը յիշեց Րոդիչէի խօսքերն այն մասին, որ Սոցիալ-ժողովրդականների (Социаль-Демократы) և Սոցիալիստ-յեդափոխականների (Социалисты-Революционеры) ծրագրի minimum-ը կազմում է սահմանադրական-ժողովրդական կուսակցութեան ծրագիրը: Սահմ.-ժողովրդականները մեղադրուում էին նրանում, որ իրենց ծրագրի համապատասխան կէտերով զբաղուում են գիւղացիներին և բանուորներին: Երևաց, որ ժողովրդի ազատութեան (սահմ.-ժողովրդական—id) կուսակցութիւնը՝ պահանջելով զատ զատ խմբերի և դասակարգերի հաւասարութիւն՝ դրանով իսկ դիպչում է գիւղացի սեպհականատէրերի խաթրին, նամանաւանդ երբ դնում է քրէական պատասխանատուութեան ենթարկելու պահանջը՝ աշխատանքի վերաբերեալ օրէնքները խախտելու դէպքում, մինչդեռ բանուորներին՝ գիւղական աշխատանքների նկատմամբ վերապահուում է լիակատար ազատութիւն խախտել պայմանագիրը գործադուլներով: Զեկուցանողը բացատրում էր ընդհանուր ընտրողական իրաւունքը՝ իբրեւ մէկ դասակարգերի իրաւունք—ընտրել ժողովրդական ներկայացուցիչներ: Վիճաբանութիւններում կուսակցութեան կազմին չպատկանողներին թոյլ չէին տալիս մասնակցել, իսկ Միութեան անդամներից մէկը, պ. Գերասիմովը, բացատրութիւն է պահանջում զեկուցանողից—թէ ինչո՞ւ է սա համարում Միապետական-աբսոլյուտիստներին (Монархисты-Абсолютисты)՝ իբր տիրող կարգի հակառակորդներ, մինչդեռ Կայսրը շնորհակալութիւն է յայտնել նրանց պատգամաւորներին և ընդունել է Ռուս ժողովրդի Միութեան (Союзъ Русскаго Народа) անդամակցութեան շքանշանը: Զեկուցանողի հարցին—թէ, ուրեմն, որ կուսակցութեան է պատկանում ինքը պ. Գերասիմովը, վերջինս պատասխանեց՝ «Ես անդամ եմ Հոկտեմբերի 17-ի Միութեան նւ Ռուս ժողովրդի Միութեան նւ անասման ինքնակալութեան, կողմնակից եմ: «Sic!» — աւելացնում է լրագիրը փակագծում...

Ես կասէի ոչ թէ՛ Sic!, այլ՝ Sapienti sat...

Այո, ընթերցողը տեսնում է թէ ինչո՞ւմ է Հոկտ. 17-ի Միութիւնը մեղադրում սահմանադրական-ժողովրդական կուսակցութիւնը, մեղադրում է՝ գտնելով այնու ամենայնիւ, որ սա լիբոք, շատ քչով է տարբերւում իրենից, և այլ՝ «ի վնաս սահմ.-ժողովրդ. կուսակցութեան ծրագրի պարզութեան և իրականացման» Ահա այստեղ ես կ'ընեմ՝ Sic!

Սրան կից, սակայն, ընթերցողը տեսնում է և այն թէ

Հոկտ. 17-ի Միութիւնը՝ յանձին իր ադէպտ՝ պ. Գերասիմովի ինչ յաջողութեամբ է պաշտպանում սահմ.—ժողովրդական կուսակցութիւնը...

Այդ դէպքը, ըստ իս, վերին աստիճան ուշադրաւ է և նշանակալից, քանի որ նրանում, ինչպէս հայելու մէջ, Հոկտ. 17-ի Միութեան ծրագրային հանելուկներին—բառեղծուածներին և նրա անշուրջ պաշտպաններին կից՝ իր ամբողջ հասակով գծագրւում—արձանանում է այդ կուսակցութեան իսկական ադէպտի (հետևող) սրտաբաց դէմքը... Ինքնակալութեան վահանը ձեռքին և Ռուս ժողովրդի Միութեան շքանշանը կրծքին. .

Կրկնում եմ՝ Sapienti sat!...

Սակայն այդ դեռ ամենը չի։ Անհրաժեշտ է առանձին ուշադրութեամբ դիտել-դնել Աջակողմեանների հոգին ոչ միայն այն դէպքում, երբ այդ կուսակցութիւնները լուր եմ կամ գծում հնարում են պէսպէս հանելուկներ—առեղծուածներ, այլ և՛ երբ սրանք, առանց ինչ երկմտելու, խօսում են իրենց խօսքը՝ բարձր թեքելով նրազակալը։ Այդպիսի պայմաններում ասուածները նամանաւանդ գնահատելի են՝ նրանց միտքն ու կամքն օրը-ցերեկով ուղեկցող—առաջնորդող, այսպէս ասած, բարոյական ցնձիկ և կուլտուր իմպերատիւի (հրամայական շեշտ, սկզբունք) տեսակէտից։

Ինչքան այն տարօրինակ թուայ, սակայն այդ տեսակէտից Սահմ.—ժողովրդական կուսակցութիւնից դէպ աջ թեքուած կուսակցութիւններն երբեմն անցնում են,—գործ ածենք ամենամեղմ խօսքը,—բարոյական կուլտուր նստակեցութեան շրջագծից դէնը...

Ահա, գործը, Սահ. ժողովրդական կուսակցութեան աջակողմեան ամենամօտիկ դրացիներից մէկը՝ սահմանադրականների ժողովրդական Միութեան կուսակցութիւնը (Партия Лемократического Союза Конституционалистов)։ Նա, այդ կուսակցութիւնը—իտազայում ևս բերում եմ այդ կուսակցութեան ծրագրի մի կտորի բառացի թարգմանութիւնը—«դրնում է իրեն խնդիր՝ խմբել—սպառազինել (мобилизовать) երկրի ամեն կենդանի և ազնիւ ոյժերը՝ միահամուռ կարող պատերազմելու մեր դժբախտ հայրենիքի համար աւելի լաւ ապագայի համար, մեր կեանքի նորոգման և բարեկարգման համար՝ վերջինս ամեն շրջաններում»...

Այո, հէնց այդպէս էլ բառացի գրուած է սահմանադրականների ժողովրդական Միութեան կուսակցութեան ծրագրում։

Սակայն, ըստ իս, դա ծիծաղելի կլինէր, եթէ միայն չլինէր այնքան նեղլիկ՝ ըստ ներքին իմաստի:

Յիրաւի: Ըստ երևոյթին սահմանադրականների ժողովրդական Միութեան կուսակցութիւնը, հպատակելով շնորհել և բարեկարգել մեր կեանքը՝ վերջինս ամեն շրջաններումս կամ ինչպէս ասուած է նոյն կուսակցութեան ծրագրի մի այլ կէտում, շնորհել քաղաքական կեանքի համայն կազմը՝ ճշմարտութեան և մարդկայնութեան սկզբունքների վրայ, — կրկնում հմ, սահմանադրականների ժողովրդ. Միութեան կուսակցութիւնը՝ գծելով իր առաջ մի այսպիսի նպատակ՝ չի նկատել «երկրի կենդանի և ազնիւ ոյժեր»-ի կարելի մնացորդը, սակայն սահմանադրականների ժողովրդական Միութեան կուսակցութիւնից դուրս:

Ծիշտ է, սա մի հարուած է՝ ուղղուած դէպի տարածութեան յորձանքը, առանց հասցէատիրոջ որոշակի նշանակուած լինելով, սակայն հարուած, որի մօտով անկարելի է անցնել լռելեայն, քանի որ այն տրւում է սահմանադրութեան դրօշակի տակ և նամանաւանդ, երբ այդ դրօշակի վրայ փայլում են «ժողովրդական Միութեան» խօսքերը...

Ոչ: Վստահանում ենք հաւատացնել սահմանադրականների ժողովրդ. Միութեան կուսակցութիւնը, որ ոչ այն ամենը, ինչ Վենդանի և ազնիւ է Ռուսիայում, կիսբուրի այդ կուսակցութեան բանակում, մի բան էլ, անշուշտ, կմնայ այլ կուսակցութիւնների զօրախմբերի համար...

Գնանք յառաջ:

Սահմ.-ժողովրդական կուսակցութեան աշակողմեան յետագայ զրացիներից մի ուրիշը՝ ժողովրդական-Տնտեսական կուսակցութիւնը (Народно-Хозяйственная Партия)՝ խոնարհեցնելով իր գլուխը «Թագաւոր կայսեր անյողողող կամքի արտայայտութեան առաջ»՝ «տալ բնակչութեանն անխախտ հիմունքներ քաղաքացիական ազատութեան (ի միջի այլոց) խղճի իսկական ազատութեան հիմունքների վրայ» (անց. տ. հոկտ 17-ի մանիֆեստից), առանց որևէ շփոթի գրի է առել իր ծրագրում:

«Ռուսիայի բնակչութիւնը կազմող այլ և այլ ազգութիւնների և սրանց դաւանութիւնների նկատմամբ ենթադրւում է առաջնորդուել հետեւեալ թեզերով՝

«Պրաւօսլաւ դաւանութեանը — հոգևոր իշխանութիւն (Духовное господство), այլ դաւանութիւններին — յարգելու ազատութիւն» (§ 2, ա):

«Հոգեւոր իշխանութիւն» պրաւօսլաւ դաւանութեան...

Ուսումնականութեան «այլադաւաններ»-ին արդէն այնպէս էլ բաւականին հասկանալի է այդ «հոգեւոր իշխանութեան» կոնկրետ իմաստը, վերջինիս ակտուալ՝ ներգործական կացութեամբ։ Եւ անա այսօր, ըստ երևոյթիւն, չգիտես ո՞ւր են ուզում համոզել, որ պրաւօսլաւ դաւանութեան «հոգեւոր իշխանութիւն» ասածը—ինչ մտքով էլ լինի այն՝ հոգեւոր, քաղաքական, պօլի-ցիական—ուշաստկական, և այլն—չի դուրս վնասում—բացասում «այլ դաւանութիւններ»-ն «յարգելու ազատութեան» կարելիութիւնը։ Ընդունենք մի բողոք այդ։ Սակայն, այն ժամանակ, թոյլատրելի է հարցնել, ի՞նչ տարրերից է գոյանալու «իշխանութիւն»—«իշխել» ասածիդ իմաստը և ինչո՞վ է զատուելու այլ դաւանութիւններն «յարգելու ազատութիւն»-ը պրաւօսլաւ դաւանութեան «հոգեւոր իշխանութիւն»-ից, «հոգեւոր իշխել»-ուց...

Ոչ, ըստ իս՝ մենք այստեղ գործ ունենք ղիտմամբ մըթ-նեցրած բառախաղի հետ, ոչ աւելին։ Վսկայէս ազատ խիղճը և պրաւօսլաւ դաւանութեան «հոգեւոր իշխանութիւն»-ը, «հոգեւոր իշխել»-ը—միմեանց փոխադարձաբար բացասող երևոյթ-ներ են։ Այդպիսի բաները, այդպիսի գաղափարներն երկու տեսակ բացատրել կարող է միայն նա, որի հոգուն խորթ է պարտաճանաչութեան անխախտ, ես կասեմ իսկ՝ համոզուած ինքնագիտակցութիւնը—յարգել ուրիշի խղճի շեշտումները—պահանջները։ Եւ, ճիշտն ասած, պրաւօսլաւ դաւանութեան «հոգեւոր իշխանութեան»—«հոգեւոր իշխել»-ու և այլ դաւանութիւնների «յարգելու ազատութեան» էականութիւնը (существование) Ժողովրդական-Տնտեսական կուսակցութեան ծրագրում ինձ շատ է յիշեցնում Համառուսական Վաճառա-Արդիւնաբերական Միութեան՝ վերը շեշտածն առնտեսական գործակցութեան՝ այնքան կասկածելի «յարգանք»-ի և «խղճի»՝ ցայսօրուային չափազանց իրականութեան անփառունակ հովերը, որոնք այսօր՝ իբր սոսկ դասակարգային սկզբունք ծրագրւում են ապագայի նկատմամբ ևս...

Ինչպէս տեսնում է ընթերցողը, Ժողովրդական-Տնտեսական կուսակցութեան ծրագրին ևս խորթ չի sui generis՝ իր տեսակի «սահմանադրական» հարուածի տէնդէնցիան (միտում), սակայն այս անգամ հարուածն ուղղուած է արդէն ոչ թէ դէպի տարածութեան, յորձանքը ընդհանրապէս, այլ՝ աւելի որոշ հասցեով—դէպ այլադաւանների խղճի յորձանքը...

Գնանք յառաջ և ուշադիր նայենք Սահմ.-Ժողովրդական

կուսակցութեան աջակողմեան աւելի հեռաւոր դրացիներին:

Հոկտեմբերի 17-ի Միութիւնը՝ դրապուելով իր ծրագրում՝ «խաղաղ և բացարձակ բանակոտույ իր իդէաններէ, իր համոզմունքներէ յաղթանակն յաջողեցնել տքնող» ասպետի անխոցելի իդէօլոգի տօգայով (վերաբերու հին հոռւմ.)» — այդ խօսքերն արձանագրելուց հաղիւ մի երեք ամիս անց, ս. տ. փետրուարի համաժողովում տքնում է — յետագայում բերում եմ «русск. Вѣдомостѣ» ս. տ. № 42-ում գրի առածը — «վերապահել ամեն մի ծայրագաւառին իրաւունք՝ ընտրել Պետական Դումայի համար գէթ մի ուրա անդամ և Լեհաստանից՝ գէթ երկու պատգամաւոր»...

Ինչպէս տեսնում է ընթերցողը, այդ ևս հարուած է, և այն՝ աւելի ևս որոշ հասցէով — հարուած դէպի ծայրագաւառներ ի տրամադրութիւններ յորձանքը...

Մեր առաջն է գաղափարական անհաստատութեան, գաղափարական երերման, համոզման «տիկ-տակ»-ի անհերքելի փաստը, այն՝ Սակայն, եթէ ի նկատի առնելու լինենք, որ Հոկտ. 17-ի Միութեան «խաղաղ» ձեռքն այս անգամ պարզւում է ծայրագաւառների և, ի մասնաւորի, Լեհաստանի քաղաքացիական իրաւունքները խախտելու նպատակով, այն ժամանակ թոյլ կտրուի ինձ մի փոքր աւելի ճիշտ ընդդէմ այս փաստը, այն է՝ իբր բարոյական երերումն, էտիքական արեւրացիա...

Մի քայլ ևս յառաջ... և մեր առաջ արձանանում են Իրաւական կարգի կուսակցութեան մարգարիտները: Այդ կուսակցութիւնն ամենեկին դէն է շարտել երեսակալը: մերկ ճակատով գրի է առնում իր ծրագրում՝

«Լիակատար յարգանք այլոց տեսակէտներին — համոզմունքներին, բանակուռի մէջ զրպարտութեան և բիրտ ոյժի բաց իբաց մերժումն — սրանք պիտի լինեն ամեն ազնիւ կուսակցութեան գործողութեան ղեկավար հիմունքները, կուսակցութեան, որը ձգտում է հանուր բարօրարութեանը և որն իր դրօշակի տակ տեղ չի տալիս անձնական (անհատական բնաւորութեան — личного характера) միտումներին»...

Զէ որ այս ասուածքը գեղեցիկ է, և այն՝ դեմոնստրատիւ (ցուցարարական) գեղեցիկ...

Սակայն... սակայն մի քանի տող ցած՝ Իրաւական կարգի կուսակցութիւնը, առանց ինչ ամաչելու, գրի է առնում իր ծրագրի § 5-ում այսպիսի հարուած սահմանադրական-ժողովրդական կուսակցութեան յատուկ հասցէով՝

«Ռուսիայի Միութիւն և անբաժանելիութիւն» — Այս կէտը արդէ հանգամանքներու, մեր ծրագրի ամենագլխաւոր կէտն է։ Այս կէտն ոչ միայն չեն շեշտում ուրիշ՝ հրապարակում արդէն գործող կուսակցութիւնների ծրագրները, այն է՝ սահմանադրական-ժողովրդական և սոցիալ-ժողովրդական կուսակցութիւնների ծրագրները, այլ այդ երկու կուսակցութիւնները ըստ ամենայնի ընդունում են (вполнѣ допускаютъ) Ռուսիոյ բաժանումը զատ-զատ մասերի՝ սեպհական ատոմում՝ կազմակերպութեամբ, պահպանելով սրանց միջև միայնակեթ ֆեդերատիւ հիմունքների վրայ յենուող կապը» (§ 5)...

Իսկ մի քանի ևս տող ցած՝ կուսակցութիւնը՝ իբր «բացատրութիւն» իր ծրագրի՝ գրում է՝

«Այդ մարդիկ (այսինքն սահմ.-ժողովրդ. կուսակցութեան կողմնակիցները), ընտրուելով անդամ Պետական Դումայի, իրականացնելու են Ռուսիայի վերակազմութիւնը՝ ըստ ֆեդերատիւ տիպի։ Ճիշտ է, այժմ յիշեալ կուսակցութեան կողմնակիցներն աշխատում են մամուլի միջոցով և խօսքով հաւատացնել, որ Մոսկովեան համաժողովի որոշումներով Ռուսիայի զատ-զատ մասերի ատոմումիւն ի նկատի ունի միայն կուլտուր, և ոչ՝ քաղաքական իմաստով։ Սակայն այսպիսի հաւատարմացումները չունեն և ոչ մի հիմունք. յիշեալ որոշումների տեկստն աւելի քան պարզ է, և ապա հենց ինքն լատինոսլոնացի միայն խօսքը ըստ ամենայնի որոշ տերմին է, և այն՝ միայն քաղաքական, այլ ոչ՝ կուլտուր, ինչպէս այն յայտնի է (?) պետական իրաւագիտութեան հետ գէթ ամենահարեանցի իսկ չափով ծանօթ ամեն մէկին, — Իրաւական կարգի կուսակցութիւնը, իր կողմից, բացէիբաց բացասում է Ռուսիան ըստ ֆեդերատիւ տիպի վերակազմելու ամեն մտածողութիւն։ Մենք պիտի դիմենք ոչ թէ պետութիւնը և սրա բնակչութիւնը ճեղքելուն՝ զատ-զատ վայրերի ատոմում առանձնացումով և բնակչութեան իրաւունքների՝ սրա հետ անխուսափելիօրէն կապուած տերրիտորիալ (երկրային) հաւասարութեան, այլ որպէսզի կառուցենք մէն մի ռուսական քաղաքացիականութիւն, բոլորի իրաւանց հաւասարութիւն համայն Ռուսիոյ տարածութեան վրայ՝ անկախ ծննդավայրից կամ այս-այն մասում մշտական բնակչութիւն ունենալուց»...

Ահա այսպիսի իմաստուն, վայրահաջ երեւելիք է դիմում Իրաւական կարգի կուսակցութիւնը՝ իր ծրագրի ամենագլխաւոր կէտին՝ նկատմամբ, հարկաւ, լուսալով պարզամիտ թեթևասփիւնների վրայ, որոնք ժամանակ չունեն սովորելու՝ ինքնաբերա-

բար ըմբռնել սահմ.-ժողովրդական և սոցիալ-ժողովրդական կուսակցութիւնների՝ ռուս տառերով գրի առած ծրագրները,— պարզամիտ թեթևաօլիկների, որոնք, հարկաւ, չեն կասկածելու այն մասին թէ Իրաւական կարգի կուսակցութեան ծրագրի խմբագրներն ունեն «ծանօթութիւն» պետական իրաւագիտութեան հետ՝ ընդհանրապէս և աւտօնօմիա ու ֆեդերացիա հարցերի նկատմամբ՝ ի մասնաւորի։ Սակայն այդպիսի պարզամիտ մարդկանց թիւը մեծ չի, իսկ եթէ մեծ էլ է, սրանց կրօնփիլիսոփայական ժամանակը, այո՛, ժամանակը, բարոյական-կուլտուր ցաւագարութեան, արտացաւի այդ ամենալաւ, անվրէպ բուժիչը։ Եւ սրա՝ բուժիչ ժամանակի հետեւից չի հասնիլ այն կուսակցութիւնը, որը շարէշար շարուած է բարակ մաղի վրայ գեթի-ռաժական դրուատներ իր իսկ զկուսակցական ազնուութեան»ը և, միաժամանակ, միեւնոյն կոյտը գլորում՝ և՛ սահմ.-ժողովրդական կուսակցութիւնը, և՛ սոցիալ-ժողովրդական կուսակցութիւնը, և՛ աւտօնօմիան, և՛ ֆեդերացիան,— և այդ՝ անտես առնելով սահմ.-ժողովրդական կուսակցութեան կողմից՝ և մասնաւորի միջոցով *), և բանաւոր կերպով տրուած ամեն բացատրութիւնները...

Ո՛չ. բարակ մաղը կկտրուի... Եւ, այսպէս ասած, «սահմանադրական-արքայական» Իրաւական կարգի կուսակցութիւնը, որպէս զի ունենայ իրաւունք գրելու իր դրօշակի վրայ այնպիսի բառեր, ինչպէս՝ «լիակատար յարգանք այլոց տեսակէտներին—համոզմունքներին, բանակռուի մէջ զրպարտութեան և բիրտ ոյժի բացէիբաց մերժումն» «ազնիւ կուսակցութիւն», —կրկնում եւ՝ որպէս զի Իրաւական կարգի կուսակցութիւնն ունենայ իրաւունք գրելու իր դրօշակի վրայ այնպիսի բառեր, նա պիտ ունենայ գէթ տարրական իսկ հասկացողութիւն այլոց տեսակէտները—համոզմունքներն յարգելու մասին, բարոյական բանակռուի մասին, նա պիտ իրօք զսպի—լիկեցնի իր մէջ «անձնական միտումներ»-ի շեշտը, պիտ իրօք բարձրանայ—բացասի բիրտ ոյժի հրապոյրները, պիտի գէթ չնչին իսկ չափով յիշուի ծանօթանայ կուսակցական «ազնիւ» բանակռուի դիւցիպիլիոնայի էական տարրերի հետ և... մի փոքր էլ զբաղուի պիտական իրաւագիտութիւն» անունանալ գիտելիքով...

*)Տես զորօր. Պ.Պ. Կոկոշկինը։ 1), «Областная автономія и единство Россіи», 1905 թ. Գինը՝ 24., 2) «О правах Национальностей по децентрализаци» (Докладъ Бюро съѣзду Земскихъ и Городскихъ дѣятелей 12—15 Сент. 1905 года и постановленія Съѣзда), 1906 թ., Գինը՝ 10 է.։

Երբ իրաւական կարգի կուսակցութիւնն այդ կանի, այն ժամանակ նա ինքը կկարմրի իր ամեն «նախկին սխալանքներ»-ից...

Ի բոլոր սրտէ ցանկանք, որ Իրաւական Կարգի կուսակցութիւնը գէթ ապագայում կարող լինի լրացնել իր ցայտօրուայ այդ պակասը: Այն ժամանակ սահմանադրական—ժողովրդական կուսակցութեան համար ևս դիւրին կլինի կանգնել նրա կշտին և բանակիր մղել հաւասար ղէնքով...

Այստեղ ես կանգ կառնեմ:

Սրանից ղէնը սկսում են սուղ ազգայնութեան հողի սքնունդ տէնգէնցիաների (միտումներ) խորխորատ—խռռչները, ուր quasi-սահմանադրական ցուցանակի տակ պատասպարուել են պէս պէս Արքայականները (Царисты) Հայրենիքի Միութեան (Отечественный Союз) ազգայնները և վերջապէս, բացարձակ հակասահմանադրականները—Աշակողմաններից ամենաաշակողմանները՝ Ինքնակալութեան կողմնակիցները (сторонники самодержавия)՝ կուսակցական ցուցանշաններով և առանց սրանց, սակայն՝ միշտ իրենց յատուկ պրինցիպալ ոռնոցով՝

«Ռուսիան նախ և առաջ ռուսների համար է», «Ռուսիան ռուսների համար է», «Ռուսիան միայնեթ ռուսների համար է», և այլն...

Սարսուռ, դժնեայ սարսուռ է ազգում այդպէս ոռնացող սաղմոսերգունների աշակողմեան ամենահեռաւոր՝ սեհաբերային (Черносотенцы) խորխորատ—խռռչը...

Այնտեղ զազրի ձեռքերով բոցադէզ խարոյկ են շարտում երիտասարդ, կենսունակ Ռուսիայի ամենանուրբ, ամենաազնիւ արիւնաշաղախ սպանսլիքները, կտոր-կտոր անում, դարձ ոտքերի տակ կոխկրտում սրբազնասուրբ դրօշակները...

Այնտեղ դիւային դաշինքով ի մի ձուլուած երկոտանի սանդարմատականներն ոռնում են՝

«Ծկնդեցին պիտի ներշնչի ժողովրդին ատելութիւն դէպի կրամօրնիկները (խռովարար, ապստամբ) և այլադաւանները»...

Սակայն, մի պահ լռութիւն՝

«Чаёмый, молимый

День наступает. Близокъ часъ»!—

(И. С. Аксаковъ: «Пророкъ»)

Սպասածդ, Թախանձածդ օրը լուսանալու վրայ է: Մօտ է ժամը...:

ԲԺԻՇԿ ՍԻՄԷՕՆ ՇԱՀ-ՆԱԶԱՐԵԱՆՑ

Մարտ 19, 1906 թ.

Մոսկուա